

EGY ELFELEDETT KONZERVATÍV FORRADALMÁR: OTHMAR SPANN

TIMÁR BALÁZS LÁSZLÓ

A modern társadalomtudományban kevés gondolkodó közelítette meg az állam, a társadalom és a gazdaság alapkérdéseit olyan integrált módon, mint Othmar Spann (1878–1950). Filozófiai mélysége és átfogó társadalomkritikája a 20. század eleji konzervatív politikafilozófia meghatározó alakjává emelte. Mindezek ellenére életműve Magyarországon még a jobboldali körökben is nagyrészt ismeretlennek számít. Tudomásunk szerint a legutóbbi magyar nyelvű tanulmány, amely Spann munkásságát mélyrehatóan és rendszerszinten tárgyalta, 2006-ban jelent meg Békés Márton tollából.¹ Azóta nem találkoztunk ehhez hasonló publikációval, amely mélyebb betekintést nyújtana az állam, a gazdaság és a társadalom organikus egységére épülő spanni gondolkodás lényegébe. Írásunkkal ezt a hiányosságot igyekszünk pótolni.

ÉLETÚT ÉS SZELLEMISSÉG

Othmar Spann 1878-ban született Bécs egyik külvárosában, Altmannsdorfban. Katolikus családban nevelkedett, apja papírzemet működtető kisiparos volt. Egyetemi tanulmányait Bécsben kezdte, ahol filozófiát tanult, majd Zürichben államtudományt hallgatott, később pedig Bernben és Tübingenben folytatta tanulmányait, ahol végül 1903-ban filozófiából és közgazdaságtanból doktorált. Érdeklődése már tanulmányai korai szakaszában is az eszmetörténet és a társadalmi struktúrák mélyebb megértése felé irányult. Szellemi fejlődésére jelentős hatást gyakoroltak Platón, Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, Fichte és Franz von Baader gondolatai, valamint különösen a német romantika politikai eszméi, melyeket Adam Müller képviselt. Filozófiai orientációját univerzalizmusként határozta meg, szembehelyezkedve a modernitás individualista-materialista felfogásával. 1907-ben a brünni műszaki főiskolán habilitál közgazdaságtanból, ahol 1909-től egy évtizeden át professzorként oktatott közgazdaságtant és statisztikát. Közgazdasági alapműve igen korán megjelent (*Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf dogmengeschichtlicher Grundlage*. 1903), ezt követően rendkívül termékeny és sokrétű tudományos munkásságot folytatott, amely az ökonómia mellett az állam- és társadalomfilozófiára, a pszichológiára, a modern szociológiára, a demográfiára és a statisztikára is kiterjedt.

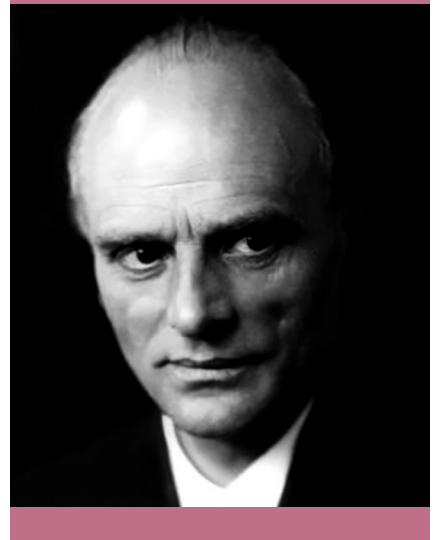
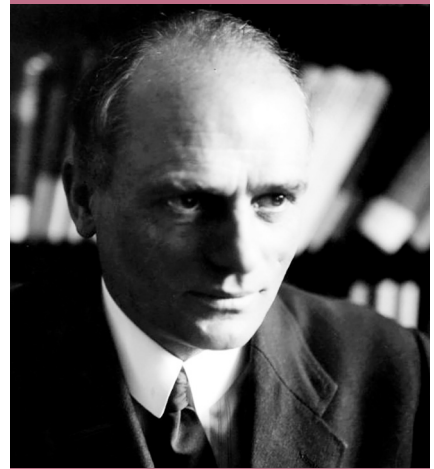
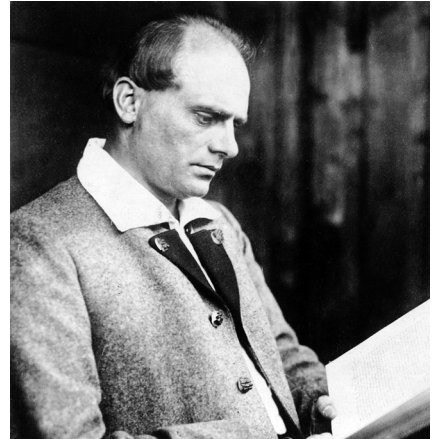
¹ Békés Márton: Othmar Spann és a tudomány ellenforradalma. *Miles Christi*, 2006/1. Korábbiól lásd: KISLÉGI NAGY Dénes: *Univerzalizmus: Spann Otmár bölcséleti és gazdasági tana*. Gergely R., Bp. 1938. Az *Ars Naturae* folyóirat 2010–11-ben öt szöveget jelentetett meg tőle, lásd: <<https://arsnaturae.hu/hu/othmar-spann>>.

Az I. világháborúban gyalogsági tisztként szolgált Galíciában, ahol súlyosan megsebesült. Felépülését követően hátországi feladatokat látott el, majd a háború utolsó éveiben a bécsi Háborús Gazdaságtudományi Bizottság munkájában vett részt, Németország és Ausztria vámuniójának előkészítésén dolgozva. A világháborús vereséget és a Monarchia felbomlását követően Bécsben maradt, és a bécsi egyetem államtudományi karán oktatott politikai gazdaságtant és társadalomtudományt professzorként, egészen az *Anschluss*ig. 1919-ben tartott híres székfoglaló beszédében nem csupán a modern kapitalizmus és az individualista szemlélet radikális kritikáját fogalmazta meg, hanem egy alternatív társadalmi és politikai berendezkedés átfogó modelljét is felvázolta, hangsúlyozva, hogy a fenntartható társadalmi berendezkedés és a társadalmi kohézió alapja az egyéni érdekek és a közjó közötti egyensúly helyreállítása.

Spann számos alapvető művet írt a társadalom-, gazdaság- és államelmélet témakörében egyéb filozófiai jellegű vagy tudományfilozófiai munkák mellett, azonban fő művének kétségkívül az 1921-ben megjelent *Az igazi állam* című munkája tekinthető.² Ebben összegzi koncepcióit, és egy spirituális alapon nyugvó, organikusan szerveződő, korporatív és hierarchikus állam- és társadalom vízióját fogalmazza meg. Műve nem csupán a korabeli *Zeitgeist* kritikája, hanem ezzel szemben életképes alternatívát igyekezett kínálni az emberi közösségek és gazdasági viszonyok alapvető szerveződésére vonatkozóan. Ekkorra már jelentős tudományos holdudvar szerveződik Spann köré, amelynek tagjai tudományos érvekkel és közgazdasági kutatásokkal támasztják alá a korporativizmus eszméjét és annak létjogosultságát. 1925 és 1937 között Spann az összes jelentősebb német egyetemen és főiskolán előadásokat tartott, Európa-szerte konferenciákra hívták. 1928-tól művei egyre inkább filozófiai és politikai tartalommal telítődnek. 1929. február 23-án a Harci Szövetség a Német Kultúráért nevű szervezet alakuló ülésén nyílt kritikát fogalmazott meg a nemzetiszocializmussal, marxizmussal és liberalizmussal szemben, a német kultúra rendi elvek mentén történő újjászervezését sürgetve.

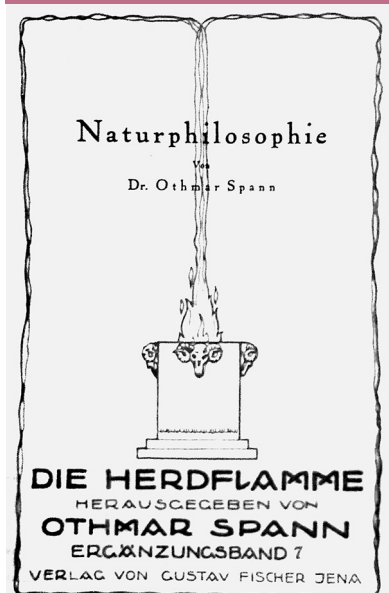
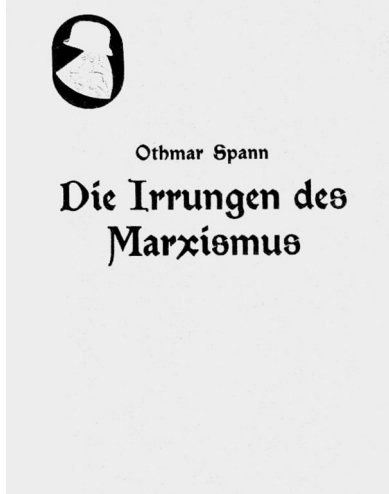
A Dollfuss vezette osztrák rendi állammal való viszonya ambivalens volt: 1933-ban felkérték az ország gazdasági újjáépítésének megtervezésére, ám végül elégedetlen maradt a rendszerrel. Tanítványai 1933 és 1936 között Düsseldorfban a Rendtudományi Intézetben a nemzetiszocializmus visszaszorításán dolgoztak, mígnem 1936-ban eltávolítják őket, az intézetet pedig felszámolják. A nemzetiszocialista rezsim 1935-től egyre intenzívebb támadásokat indít őelle is, műveit betiltják, eszméivel szemben következetesen fellépnek. 1938-ban, az *Anschluss*t követően egyetemi pozíciójából eltávolítják, majd fiával együtt a dachau koncentrációs táborba hurcolják. Szabadulása után sem térhetett vissza az akadémiai életbe, 1939-ben kényszernyugdíjazták, de 1945 után sem engedték katedrához. Noha 1946-ban rehabilitálták, oktatói tevékenységet továbbra sem folytathatott. Élete utolsó éveit Burgenlandban töltötte, ahol haláláig, 1950. július 8-áig munkálkodott.

Bár Spann magyarországi hatása nem mondható számottevőnek, gondolatai megjelentek bizonyos hazai szellemi körökben. Eszméi elsősorban a közgazdaságtan területén fejtettek ki hatást, amelyek hazai képviselőiben Kislégyi Nagy Dénes játszotta a legjelentősebb szerepet. Az 1920-as évek végétől gondolatai a magyar hivatásrendi

Othmar Spann (1878–1950) 1928-ban, 1932-ben és élete végén

2 Othmar SPANN: *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft*. Quelle & Meyer, Lipcse, 1921.

Othmar Spann művei:
 Az igazi állam (1921),
 A marxizmus tévedései (1929)
 és Természetfilozófia (1937)

diskurzusban is megjelentek, noha a meghatározó szerzők – Kovrig Béla, Mihelics Vid, Varga László SJ – inkább a szolidarista-keresztényszociális rendiség elveit részesítették előnyben.

AZ UNIVERZALIZMUS

Spann gondolkodásmódja számos ponton kapcsolódik a konzervatív forradalomhoz, amelynek meghatározó, *jungkonservatív* alakjai – mint Carl Schmitt, Oswald Spengler és Edgar Julius Jung – kritikus szemlélettel viszonyultak a modernitás uralkodó materialista és racionalista eszméihez, valamint az azokból származtatott ideológiákhoz. Ugyanakkor Spann integratív megközelítésmódja és gondolatvilága sajátos jelleget öltött, amely a maga komplexitásában egyedülállónak tekinthető a politika-, gazdaság- és társadalomfilozófia történetében. A rendiség gondolatát gazdasági, filozófiai, államtudományi, társadalomtudományi és szociológiai érvekkel alátámasztva egy új, integrális tudományterület (*Ganzheitsforschung*) alapjait teremtette meg, amely átfogó szemléleti keretet kínált a modern társadalmi és gazdasági berendezkedések kritikájához, valamint a társadalom hivatásrendi elvek mentén történő újjászervezésének elméleti kidolgozásához.

Spann gondolkodásában alapvető szerepet játszott katolikus meggyőződése, amely a katolizáló romantika eszmeáramlatához, annak is olyan szerzőihez kapcsolja őt, mint Novalis, Adam Müller vagy Friedrich Schlegel. Univerzalizmusát azonban nem csupán a romantikus filozófia inspirálta, hanem Platón és Arisztotelész politika-filozófiája, valamint Aquinói Szent Tamás skolasztikája is, különös tekintettel a *Corpus Christi mysticum* fogalmára, amely a tomizmus egyik központi koncepciójaként Krisztus misztikus testének metaforájaként utal az Egyházra – a katolikus teológia értelmében magában foglalva a hívők közösségét is –, amelyet Krisztus e misztikus test fejeként irányít. Ez a koncepció tehát társadalmi és politikai analógiaként is értelmezhető, ahol a közösség tagjai hierarchikus, ugyanakkor harmonikus rendben alkotnak szerves egységet. Spann számára így ez a fogalom az organikus állam- és társadalomfelfogás alapvető metaforájává válik, a spanni társadalom- és politika-filozófiai koncepciók alapját képezve.

Ezzel a felfogással szakított annak idején a felvilágosodás nyomán kibontakozó individualizmus, amely az organikus társadalmi egység elsődlegességét tagadva az egyént tette meg a társadalmi rend alapszintű ontológiai egységévé. Spann szerint azonban az individualizmus alapvetően hibás szemléleti alapokon nyugszik, mivel a részeket (az individuumokat) tekinti elsődlegesnek az egészszel (a társadalommal vagy a közösség totalitásával) szemben, miközben a valóság ennek éppen az ellenkezőjét mutatja: az egész megelőzi és meghatározza részeit. Ez a primordialitás azonban nem statikus, hanem hierarchikusan tagolt viszonyként értelmezhető, amelyben a legfőbb totalitás és a legkisebb rész között közvetítő hierarchia húzódik, hasonlóan egy élő organizmushoz, ahol a sejtek és szervek nem elszigetelten léteznek, hanem az egész rendszer integráns részeként funkcionálnak. Az egész azonban nem pusztán a részek felett álló elvont szellemi tényező, hanem a részekben „tagoltan” is megjelenik, anélkül, hogy teljesen azokra lenne redukálható. Eszerint az egyének kizárólag a nagy egészhez való viszonyuk kontextusában értelmezhetők, akik a társadalom organikus szövetébe integrálódva, az egészlegességben találhatják meg valódi céljukat és

identitásukat. Ennek szellemében fogalmazza meg Spann saját univerzalista koncepcióját, amelyet „kinetikus univerzalizmusnak” nevez, az egészet nem statikus filozófiai absztrakcióként, hanem állandó mozgásban lévő spirituális organizmusként ragadva meg:

„Az Egész valami olyasmiként érthető meg, amely önmagát teremti meg és építi fel. Teljes egészében létrejövés, tiszta mozgás, túlcorduló pezsgés, amely folyamatosan meghalad és transzcendál minden egyes befejezett formát. Ha megszűnne mozogni, megszűnne létezni is, hiszen teljes mértékben alá van rendelve az élet törvényének.”³

Az egyén és társadalom viszonyáról, illetve a társadalomról mint élő organizmusról pedig a következőképp értekezett:

„Az egyén egyedisége a közösség lényegiségéből fakad, amely valóban, mint spirituális organizmus, szükségszerűen részeket, részleges szerveket – specializációt, differenciálódást, elkülönülést – igényel ahhoz, hogy a különálló részekből egységet hozzon létre. Egy organizmus nem azonos típusú (homogén) elemekből épül fel, hanem eltérő (heterogén) elemek harmonizálása révén formálódik meg.”⁴

Látható tehát, hogy Spann univerzalizmusa és organikus társadalomfelfogása élesen szemben áll azokkal az individualista-egalitárius nézetekkel, amelyek az egyének homogenitásának feltételezésén alapulnak. Az univerzalizmus ezzel szemben abból a természeti megfigyelésből indul ki, hogy az egyének képességeikben, intellektusukban, személyes affekcióikban és preferenciáikban, valamint létbéli orientációjukban is messzemenően különböznek egymástól. E különbségek azonban nem pusztán társadalmi konstrukciók, hanem inherens adottságok, amelyek kibontakozását az egyént körülvevő – spirituális értelemben felfogott – közösség (*Gezweitung*) teszi lehetővé, aktiválva az egyénben rejlő képességeket és belső erőket. Spann szerint az egyén pótolhatatlan egyedisége és kvalitatív individualitása nem külső tényezők által meghatározott esetleges tulajdonságok, hanem saját lényegi attribútumai, amelyek ugyanakkor csak a közösségi interakciók révén teljesezhetnek ki. Spann így az individualizmus és az univerzalizmus, illetve az individualitás és a kollektív identitások viszonyát illetően kiegyensúlyozott felfogást képvisel, amely elismeri az individuum és az egyediség jelentőségét, mivel azonban ezt a közösség összefüggésében értelmezi, nem hajlik el sem a szélsőséges individualizmus, sem az individuális különbségeket tagadó kollektívizmus felé. Ahogy írja is ezzel kapcsolatban: „Ha az univerzalizmus az egyént pusztán a közösség teljes szellemiségének egy láncszemeként határozza meg, ez nem vonja maga után az egyén megsemmisülését. Épp ellenkezőleg, az egyén pont azt kapja ezáltal, ami valóban hozzátartozik: az egyediséget, vagyis magát az individualitást.”⁵

Ez utóbbi gondolat egyébként teljesen nyilvánvaló. Amennyiben ugyanis az egyéneket az egalitarista nézetek mentén egyenlőnek tekintjük, az azt feltételezi, hogy az individuumok nem különböznek egymástól, így paradox módon az individualizmusban gyökerező egalitarizmus éppen az individualitás, vagyis az egyediség megszűnéséhez, a különbözőségek felszámolásához és az egyének uniformizációjához vezet, míg a különbözőségeket elismerő és az élő organizmus részeinek tekintő univerzalista szemléletben éppen az egyes részek szerves differenciáltsága révén tud érvényre jutni az egyediség, az egyének individualitása, a személyek különbözősége. Spann gondolkodásában a közösség tehát nemcsak a társadalmi kohézió és harmónia alapjaként, illetve döntően spirituális kategóriaként, hanem az egyéni kiteljesedés nélkülözhetetlen kereteként jelenik meg.

**hierarchikus
rendben működő
szerves egység**

3 Uo. 33.

4 Uo. 44–45.

5 Uo. 44.

AZ ÁLLAM ORGANIKUS IDEÁJA

Spann állandó mozgásban levő dinamikus univerzalizmusa nem korlátozódik a társadalomelméletre, hanem mindent felölelő és magába foglaló kategóriaként jelenik meg, amelyet számos különböző tudományterületre vonatkoztatva alkalmaz, beleértve a gazdaságot, a politikát, a tudományt és a vallást.⁶ Spann szerint ezeket a kategóriákat olyan időtlen, örök érvényű törvények határozzák meg, amelyek minden igaz társadalmi, gazdasági és politikai rend alapját képezik.

Érvelése szerint az évszázadokon keresztül meghatározó és alapvető viszonyulási pontként szolgáló univerzalista világképet a 16–17. században fokozatosan felváltották az egyre nagyobb teret nyerő individualista világ- és létértelmezési módok, valamint az ezekből származtatott állam- és társadalomszervezési koncepciók. Ez a világnézeti átalakulás a társadalmi rend széttöredezéséhez vezetett, amely szükségessé tette az atomizálódó egyéneket összefogó centralizált állam kialakulását, felszámolva a korábbi decentralizált, hivatásrendi tagozódást. Nem arról van tehát szó, hogy a spirituálisan megalapozott, univerzalista állam-, gazdaság- és társadalomfelfogás érvénytelené vált volna, hanem arról, hogy az individualizmus térnyerésével kiszorult a politikai és társadalmi rend szervezőelvei köréből. Míg azonban a francia forradalom szellemiségéből származó eszmék – a liberalizmus, a demokrácia és a szocializmus – történelmi körülményekhez kötöttek, és a világtörténelem által meghatározottak, addig azok az alapelvek, amelyekre a legtöbb történelmi állammodell épült, örök érvényűek, mivel isteni renden alapulnak. Spann szerint a francia forradalom eszmeiségében gyökerező modern ideológiák nem pusztán érvénytelenek az alapvető realitásokat figyelmen kívül hagyó reduktív szemléletük miatt, hanem kifejezetten károsak is a társadalmi-gazdasági működésre nézve, amit a jelenkori metakrízis tükrében a történelmi tapasztalatok teljes mértékben visszaigazolnak.

Habár a metafizikai princípiumok mentén szerveződő múltbéli államformák eredeti formájukban nem eleveníthetők fel – tekintve, hogy számos olyan jegyet hordoztak, amelyek az adott, már elmúlt korszakok sajátosságaihoz kötődtek, így idővel meghaladottá váltak –, az azokat megalapozó princípiumrendszer időtlen érvényű, amelyből egy olyan általános állammodell következik, amely a modern korban is érvényes viszonyítási pontként szolgálhat. Spann koncepciójában ez a modell az „igazi állam”, vagyis egy korporatív, hierarchikusan szervezett, organikus államrend eszméjében öltött testet. Spann az államot a társadalomhoz hasonlóan élő organizmusként fogja fel, amelyben minden rész meghatározott funkcióval bír, és hierarchikus rend szerint tagozódva, organikusan szerveződik egy magasabb egység szolgálatában.

Spann társadalom- és államfelfogása szerint a hierarchia nem külső kényszer eredménye, hanem az eltérő emberi kvalitásokból következő természetes és szükségszerű rend, amely az organikus államszerveződés alapja. Úgy véli, hogy az egyéni képességekben és társadalmi szerepekben megnyilvánuló természetes különbségek szükségessé tesznek egy olyan strukturált rendet, amelyben az egyes tagok saját adottságaik és képességeik révén járulhatnak hozzá a közösség egészének gyarapodásához. Az általa megfogalmazott és ideálisnak tartott társadalmi egység gondolata, valamint az univerzalisztikus Egészbe történő integrálódás tehát semmiképp sem jelent a modern egyenlőségi elvek értelmében vett egyformaságot, sem pedig a különbözőségek eltörlését. Épp ellenkezőleg, Spann szerint a társadalmi harmónián alapuló egység éppen a különböző egyéni képességek révén képes kiteljesedni, egymást kiegészítő, különálló részek strukturált együttélése által. Spann szerint az állam valódi ereje abban rejlik, hogy képes az egyéni sajátosságokat egy koherens, egységes, ám sokszínű társadalmi rendszerbe integrálni, amelyben a különbözőségek nem csupán megtűrtek, hanem elengedhetetlenek a közösség Egészének harmonikus működéséhez.

6 Vö. Othmar SPANN: *Kategorienlehre*. G. Fischer, Bécs, 1924.

organikus,
korporatív államrend

Rendi állam –
Engelbert Dollfuß kancellár
beszéde Bécsben a Hazafias
Front rendezvényén
1933 szeptemberében
(Wikimedia Commons)

Ebből következően Spann úgy véli, hogy az emberi kvalitások inherens egyenlőtlensége szükségszerűen meghatározza a társadalmi és politikai vezetőréteg kiválasztódását, így csak bizonyos individuumok lehetnek alkalmasak a kormányzásra. A társadalom többsége ugyanakkor a spirituális és intellektuális értelemben magasabb rendű elitek vezetésére szorul, akik felsőbb elvekben gyökerező moralitásuk és kivételes intellektuális képességeik révén méltók az állam irányítására. Spann intellektuális alatt itt nyilvánvalóan nem elsősorban értelmi képességek, hanem sokkal inkább egyfajta spirituális intelligencia és metafizikai érzékenység meglétét érti. E kvalitások hiánya vagy csekélyebb mértékű megléte esetén az egyének önkéntes alárendelődéséről van szó a magasabb rendű spirituális autoritást birtokló és azt a többi társadalmi réteg számára szimbolikusan reprezentáló és közvetítő egyének vagy rendek irányába, szó sincs tehát semmiféle erőszakos értelemben vett alávétésről. Spann modelljében a hierarchia szintjein azok emelkedhetnek fel, akik vezetői képességeikről, magasrendű természetükről és helyes erkölcsi jellemükről tanúbizonyságot tesznek. Az államot így egy erős politikai elit irányítaná, amelynek tagjai a hierarchia felsőbb szintjeiről, érdemeik alapján nyernék el pozíciójukat, ezáltal lényegében egy meritokratikus arisztokrácia valósulna meg. Spann tehát egy spirituális vezérelvek mentén szerveződő, arisztokratikus elit által irányított teokratikus állam koncepcióját fogalmazza meg, amely Isten abszolút

Othmar Spann-nál, a rendi állam apostolánál

Othmar Spann nevét nemcsak híressé vált munkái s különösen a „*Der wahre Staat*” tették ismertté a bécsi és a német egyetemeken. Tudónak oly kevésszer kijáró, valódi elismerés jut neki osztályrésztül, mert elmondhatja magáról, hogy szellemi atyja és irányítója a mai Európa kétségkívül legérdekesebb mozgalmának. Othmar Spann az osztrák Heimwehr-mozgalom szellemi tartalmának megalkotója a modern államtudomány egyik legkiválóbb művelője, aki az empirikus, individualista és idealista államfelfogások mellé egy harmadikat, az univerzális államfelfogást alkotta meg s ezzel utnak indította a kapitalista és marxista harcok közepette a rendi állam eszményét. Magyarul nagyon rosszul hangzik a „*Ständestaat*”-nak rendi állammá való fordítása, mert ezzel mindjárt hieratikus osztálytagozódásra gondolnak újból. Pedig nem erről van szó. A rendek Spannnál tulajdonképpen szellemi közösségek, különböző foglalkozások ágazatai, amelyeket, hogy cselekedni tudjanak, meg kell organizálni. Az állam ilyen organikus felépített rendekből állana, amelyek között az első és legáltalánosabb rend az állami rend, azaz azoknak az embereknek közössége, akik az állam ügyeivel foglalkoznak. Ez nem jelenti azonban ennek a rendnek, tehát az államnak mindenhatalmát. Valamennyi rend felségjogokkal rendelkezik s az állam csak primus inter pares: kormányozza őket a saját akaratukból.

Spann szembeszáll a liberális individualista és marxista központosító, de amellett szétzállított államokkal, amelyek nem organikus fejlődés következményei. Az állam mindenható lett, a Ständestaatban, a rendek az uralkodók. Szerinte egyik legfontosabb része a megalkotandó rendi államszervezetnek, az igazi vezetői kitermelése. A valódi vezéreket nem hivatalnokmentalitás, nem egy vadon kifejlődött vezetői düh mozgatja (a mai pártok szervezete ilyen), hanem a szakértelem alapja hivatásuknak. Természetesen ma még nagyon sok ellenzője van Spann teóriájának, különösen azért, mert ez demokráciaellenes jelszavaival, (ahol mindig széttűllesztő, liberális demokráciát ért, hiszen szerinte a rendi állam a valódi demokrácia hazája) szembetalálkozik a jóindulatu tömegeknek azzal a felfogásával, amely a Heimwehrnek egyes vezetőiben csak felelőtlen harcosokat lát.

Mindenesetre ma Spann és híveinek teóriája áll a német szellemi világ előterében. Valahány helyen csak szó van a mai társadalom felbomlásáról és a bolsevista veszélyről, mint kivezető utat a rendi államot jelölik meg, amely újból óriási teret nyújt mint rendnek az egyháznak is, azt nem nyeli el és nem kényszeríti térdre, mint egyes mai államok, hanem épp úgy felségjogokkal és

a legteljesebb szabadsággal ruhazza fel, mint a többi rendet, az állam rendjét is.

*

A bécsi egyetemen nagyon friss és mozgalmas az élet s az „Institut für Politische Ökonomie und Gesellschaftslehre” termeiben is már korán reggel javában dolgoznak a diákok. Othmar Spann most azonnal fogad bennünket. Középtermetű, fiatalos arcú ember, finom vonásaival, szelid szemeivel szinte gyermekre emlékeztet és szavai is nem a demagóg, a felfuvalkodott pártember, a tudomány elérhetetlen magasságában élő professzor szavai, hanem éppen azé a férfiné, akinek van elég bátorsága és gyermeki hite eszméinek törhetetlen keresztülviteléhez. Othmar Spann a bolsevizmus után katolizált, éppen úgy, mint felesége, aki Luther Mártonnak egyenes leszármazottja. Magyar szóval fogad, mint mondja, háboru alatt magyar ezredben szolgált s a beszélgetés során is kitűnik, hogy pompásan informálva van a magyar viszonyokról — nem tagadható el előtte semmi sem.

Első kérdésem arról szólt, vajjon hogyan gondolja az új állam vezetőinek „kitermelését” s vajjon ezek nem élnek-e majd vissza a határtalan diktatórikus hatalommal?

— A nevelést — mondja Spann — az egyes rendek maguk veszik kezükbe, hiszen a rendi államnak éppen az a jellemzője, hogy a nevelés a rendekbe helyeződik vissza. A vezetői réteg kineveléséről a rend maga gondoskodik és ezek sohasem csúszhatnak diktatúrát, hiszen minden rend a saját maga életét vezeti. A diktatura rosszul értelmezett centralisztikus jellemvonás, azaz liberális, tehát rendellenes.

Ha diktatúráról van szó, kézenfekszik a következő kérdés: Mi a különbség a rendi állam és a fasiszmus között?

— A fasiszmus centralista, a rendi állam decentralizált. De a fasiszmus nem valószínű, hogy egyelőre többet s éppen abban rejlik a fasiszmus nagy kérdése, vajjon tovább fog-e fejlődni az organikus uton a rendi állam felé?

Most arról érdeklődöm, hogy a mai Közép-Európát, különösen Ausztriát, Németországot alkalmasabbnak tartja-e a terv első keresztülvitelére, vajjon a mai kapitalista és liberális demokratikus viszonyaink közül ez az átmenet törvényes fejlődés, államcsiny vagy pedig egy bolsevista átmenet után fog-e bekövetkezni?

— Közép-Európát természetesen alkalmasabbnak találom, hiszen például Németország sohasem volt centralista és a föderatív elem a rendi államnak egyik bázisa. Ami az átmenetet illeti, az csakis a magukat vezető, sajátmagukat gazdaságilag is irányító organizmusok fejlődésével indulhat meg. Gazdasági téren ez a legkézenfekvőbb. Politikai tekintetben is sokkal jobb lenne az organikus fejlődés, hiszen minden forradalom az értékek rombolását jelenti. Meg kell szüntetni lassu meggyíródással a pártok mai hatalmát és jelentőségét, amely után eljutunk a gazdasági, rendi kamarához (Ständehaus). Ez a sajátmagukat vezető gazdasági korporációknak a történelemtől is előírt fejlődési tervete. Nincs kizárva, hogy ezt államcsiny nyel érke el itt-ott, de ekkor sem szabad a fejlődésnek ezt a vonalát elhagyni.

Az utolsó kérdés a legkézenesebb: Fenn tartható-e a mai belpolitikai viszonyok Európában, különösen a mai pártrendszer

Othmar Spann
magyarországi hatása
a két világháború között:
riport a Magyarorságra
1932. január harmadikai
számában és...

AZ UNIVERZÁLIS ÁLLAM.

IRTA: OTHMAR SPANN.

(Utánnymás tilos.)

(Othmar Spann e tanulmánya nemrégiben jelent meg a német könyvpiacra és az elgondolása szerinti rendi állam népszerű ismertetését tartalmazza. A magyar fordítás jogát a *Korunk Szava* kapta meg. Azzal bocsájtjuk olvasóink elé az érdekes tanulmányt, hogy annak nem minden megállapításával értünk egyet. Különösen áll ez Spann-nak a demokráciáról vallott álláspontjára, mely Magyarországon még külön nem kívánt félre-értésekre is adhat alkalmat.)

Aki az állam fogalma által felvetett kérdések és gondolatfeladatok vizsgálatába kíván mélyedni, annak, mint a társadalomtudomány tárgyainál mindenütt, itt is éles különbséget kell tennie az individualisztikus és univerzalisztikus álláspont ezeknek megfelelően az empirizmus és idealizmus között. Ezzel szakítunk a hagyományos államtudománnyal, mely az individualizmus és univerzalizmus szembeállítását nem ismeri és többé-kevésbé burkolt individualizmusban vagy empirizmusban reked meg. Hogy mi az idealizmus (az egyénből való kiindulás) és az univerzalizmus a közösségből, az egész-
ből való kiindulás) mi az empirizmus (a külső tapasztalatból való kiindulás, mérsékelt materializmus) és idealizmus (a szellemeiből való kiindulás) ezt itt tudottunk kell feltételeznünk.¹

Először az állam lényegét, azután feladatait vizsgáljuk, mindkét szemszögből nézve. Munkánk során nem térhetünk ki az elméleti fejtegetések elől, mihez az olvasók szíves türelmét kérjük. Az elméleti tisztázás azonban kifizeti magát, nélküle semmire sem mehetünk.

1. Az állam lényege. a) Az állam empirisztikus és individualisztikus felfogása. Az empirizmus a lelki jelenségeknek, különösképpen a gondolkodásnak bizonyos magyarázata és pedig a tapasztalás anyagából, az értekezésből kiindulólág (szenzualizmus). Az állam azonban a cselekvések körébe tartozik. Csupán közvetett értelemben szólhatunk tehát az állam empirisztikus felfogásáról; abban az értelemben, hogy az empirizmus, miután már mindent érzékileg viszonylagosan, haszonelvűleg magyaráz, nem térhet ki az elől sem, hogy a cselekvést és annak legelőkelőbb területét, az államot sem erkölcsileg és szellemileg, hanem tisztán külsőlegesen, haszonelvűleg, eszközszerűen, viszonylagosan magyarázza.

Következőleg minden empirisztikus tanító számára, Hobbestól, Locketól, Rousseautól kezdve napjainkig, az állam külsőlegesen berendezkedés egyes vagy az összes emberek hasznára, jólétére vagy külsőleges kölcsönös megsegítésére, (amit Plato tekintettel a testi szükségletekről való gondoskodásra „sertésállamnak” nevezett.) A tudománynak ehhez képest az állam kutatásához, mint egy természeti tárgyhöz „induktív”, „lélektanilag”, „genetikusan” kell fognia.

Az empirizmus ezt a felfogását csak úgy viheti keresztül, ha végeredményben individualisztikus állammagyarázatra támaszkodik. Mert ami az empirisztikus felfogásnak megfelel, az az individualizmusnak az állam társadalmi természetéről és keletkezéséről adott magyarázata, melyet, mint közismertet, itt csak emlékeztetbe hívunk.

A legjellemzőbb individualisztikus magyarázat, a szerződésen szerint, az állam lényege legjobban felismerhető, ha az embereket állam nélkül gondoljuk el. Mik volnának akkor? Egyes, magukra utalt autark jelenségek, korlátlan szabadságjogokkal, egyaránt kiszolgáltatta a „mindenki által mindenki ellen vívott harcnak” és a „mindenkinek mindenkitől való rettegésnek.” (Hobbes) Amennyiben államot alapítottak, lemondtak ugyan korlátlan szabadságjogaik egy részéről, arról, hogy mások életét és tulajdonát bántsák, ezzel azon-

ban a többi annál inkább biztosítottak maguknak. A beiktatott uralkodó őrivel az élet és tulajdon védelmében örökös a szerződés betartásán. Ez az uralkodó az egyesek akaratát hajítja végre. Magában véve államakarat nincs. Az államakarat az egyesek akaratából vezethető le. („Népföltség.”) Következik ebből: az állam akarat megalkotása választás és képviselő által. (Képviselőtétel.) További következmény: az állam maga nem valóság, hanem az egyedeiből származik. Továbbá: Az uralkodó őrivel voltaképpen csak hasznossági célból (az egyesekért) lett beiktatva, tevékenysége csak külsőleges célszerű jellegű. Az állam mindenképpen eszköz-szerű valami, magában szellem — erkölcsisége nincs; mert hiszen csak egyesek hasznossági megfontolásából ered. — Az individualisztikus államfelfogás egy másik válfaja a Machiavellizmus szerint az állam a hatalom gyakorlásának megtestesítője és úgy keletkezik, hogy az erős a gyengét aláveti, elnyomja. Az állam itt is a hasznosságnak, az eszköz-szerűségnek megnyilvánulása, nevezetesen a hatalom lévők,

„Abban a hitben születünk, hogy vagyon és hitbuzgóság fedik egymást.” Ebből származott az a vélemény, mely a gazdasági praxisban oly infallibilisnek érezte magát és a vak imádat a pénzhatalmasságok előtt. A milliommok árnyékában eltűnnek a milliók, akik pedig minden gazdasági rendszer tulajdonképpen hordozói. Az, hogy százezer ember kenyeret tudjon vásárolni végeredményben fontosabb, minthogy egy pénzkirály egyetlen lakomát adhasson, mely ugyanannyiba kerül. Az által a meggyőződés által vezetett, hogy a vagyon minden, még a most megindult összeomlás kezdetén sem hederítették arra az erkölcsi követelményre, hogy legelőször a fölösleget töröljék, mielőtt a széles tömegek valódi életszükségeihez is hozzá nyúlhatnak. (Egy newyorki presbiterianus pásztor beszédéből. Schönerer Zukunf.)

a kizsákmányolók számára. — Ez a marxizmus államfelfogása is. Miután a jövő „osztály nélküli” társadalmában senki sem nyomja el a másikat, mondja Marx, az állam is megszűnik. Bekövetkezik az „egyének szabad társulása” fennhatóság nélkül. Az „állam elhalásának” és az uralom nélküli végállapotnak ez a tana teszi legnyilvánvalóbbá, hogy az államot csak mint egyesek függelékét, hozzá még nélkülözhető függelékét veszik számba. Marx ebben a sarkalatos tételben anarkistának bizonyul. Mert csak az anarchizmus ismeri az „állam elhalását”, az állam nélküli állapotot, a „fennhatóságnélküliséget”.

Az eredmény lényege: hogy az uralkodó individualisztikus felfogás, a szerződésen szerint az állam belső felépítésének és szerkezetének kérdése tulajdonképpen nem létezik, mert ez az államfelfogás, (mint valamennyi individualisztikus) először is atomisztikus, mivel mindent az egyedtől vezet le; másodsor politikai egyenlőséghez vagy homogenitáshoz vezet, miután mindenki ugyanannyit adott oda korlátlan jogaiból, legyen egyébként mint szellem-erkölcsi személyiség akár alkotó szellem akár átlagember; harmadszor az egyenlőség következtében az államakarat kialakulása mechanisztikus; negyedszer éppen ezért centralisztikus is, mert egyik polgár csak úgy közvetlenül az állam hatalma alatt áll, mint a másik, hiszen maga járul hozzá ennek létrejöveteléhez jogai egy részéről való lemondása és akaratának a megbízottakra való ruházása által. „Egy nép —

¹ Részletes tárgyalása Spann: „Gesellschaftslehre” 3. Anfl. Lpzg. 1930, p. 66 és 99.

...részlet Társadalmi tanítás (1930) című könyvéből a *Korunk Szava* 1932. évi 12. számában

autoritásán alapul, és amelynek működését nem személyes vagy világi érdekek, hanem transzcendens elvek határozzák meg.

A hierarchia spirituális természetének hangsúlyozásával Spann különbséget tesz modellje és a modern szekuláris autoriter rendszerek között, amelyek gyakran nélkülözik az ilyen transzcendentális megalapozottságot. Emellett elutasította a hegelianus államfelfogást és a túlzott centralizációra irányuló törekvéseket is, amelyek korának autoriter rezsimjeit jellemezték, mivel Spann szerint nem tisztelik kellőképpen azt a folyamatot, amit ő az *Ausgliederung*

» az állam szellemi valóság

mozzanatának, azaz az egyes elemek szerves differenciálásának és szeparációjának nevez. Az organikus állam alapelve szerint az, hogy mint elsődleges spirituális és etikai valóság, megelőzi és meghatározza az összes többi egyedi, gyakorlati, társadalmi és kulturális formát, amelyekben megvalósul, és végül azok szerves kulminációjaként egyesül újra.

Spann a hierarchikus viszonyok felépülésének olyan értelmezését adja, amely jelentősen eltér a hegeli felfogástól, elsősorban abban a tekintetben,

hogy ezt bensőséges formálódásként és kibontakozásként ragadja meg. Szerinte a hierarchia egy olyan szellemi valóság, amely önmaga számára szervezi meg azt a politikai testet, amelyben megnyilvánul, nem pedig egy dialektikus átmenet révén jön létre, ahogyan azt a hegeli koncepció feltételezi.

Spann ugyanakkor, ahogyan azt fentebb is érintettük, bár az állam szellemi valóságának elsődleges formáló szerepet tulajdonít minden egyéni és társadalmi funkcióval szemben, ez szerint nem jelenti azt, hogy az egyes elemek elveszítenék saját egyediségüket. Éppen ellenkezőleg, úgy véli, hogy épp ebben a struktúrában található meg minden elem a maga megfelelő helyét, szabad funkcióját és értelmét. Ennek eredményeként egy differenciált, személyre szabott és strukturált politikai valóság jön létre, ahol „mindenki a magáét” kapja a rendszer egészében.

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

Spann univerzalizmusában a gazdaság sem képez önálló társadalmi alrendszert, hanem részegésként illeszkedik a társadalom magasabb rendű egészébe, funkciója pedig kizárólag a társadalomban felmerülő célok anyagi megvalósítására korlátozódik. Így a gazdaság, a társadalom és az állam szervesen összekapcsolódó integráns egységet, élő organizmust alkot, amelyen belül Spann a gazdaságot az élő szervezet véráramához hasonlítja, amely átjárva és táplálva minden tagot, biztosítja azok fennmaradását és működését.⁷ Gazdaságfelfogására nagymértékben hatott Arisztotelész igazságos gazdasági rendről alkotott eszméje, különösen az a megkülönböztetés, amelyet az *oikonomia* (a közjóra irányuló háztartásgazdaság) és a *khrematistiké* (az öncélú vagyonszerzés) között tett, valamint Adam Müller politikai gazdaságtana, amely a középkori korporációs rend és a gazdaság állami irányításának organikus szintézisén alapult.⁸ Spann műveiben a modern közgazdaságtan teljes spektrumával szembe helyezkedik, és átfogó kritikát fogalmaz meg mind a klasszikus angol közgazdaságtannal, a liberális kapitalizmussal, mind pedig a marxizmussal szemben.

Spann ezekkel a gazdaságelméleti koncepciókkal szemben egy spirituális megalapozottságú, a termelési célokat magasabb szellemi princípiumoknak alárendelő és ennél fogva a társadalmi harmóniát és igazságosságot előmozdító – átfogóbb értelemben, nem pusztán materiálisan felfogott – közjó felé orientált gazdaságot szorgalmazott, a szabályozatlan piacokban rejlő instabilitással és a fogyasztói kultúra abszolutizálásával vagy éppen a marxista kollektívizmussal szemben. Ennek biztosítása érdekében a termelő- és munkatevékenységeknek korporációkba szerveződve, az állam szolgálatába állítva kellene működniük, előmozdítva ezzel a társadalmi egész gyarapodását. Spann korporatista modelljét a történelmi példák mintájára dolgozta ki, korának aktuális viszonyaihoz igazítva azt. A spirituális-közösségi elvek érvényesülése mellett gazdaságelméleti szempontból célja a munka és a tőke közötti antagonizmus meghaladása volt, valamint az együttműködés előtérbe helyezése a versennyel szemben, az univerzalizmus jegyében megteremtve az egyéni és kollektív érdekek közötti egyensúlyt.

Az általa felvázolt korporatív struktúrában az egyes iparágakon belüli munkáltatók és munkavállalók, valamint a különböző szakmai és foglalkozási

⁷ Othmar SPANN: *Fundament der Volkswirtschaftslehre*. G. Fischer, Jéna, 1921.

⁸ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. ford. SZABÓ Miklós. Gondolat, Bp. 1969. és ADAM MÜLLER: *Die Elemente der Staatskunst*. Cotta, Tübingen, 1809.

csoportok hivatásrendi testületekbe (*Berufstände*) szerveződnének, az állam gondoskodó, konzultatív-mediatív felügyelete alatt működve, szoros együttműködésben egymással és az állammal a közjó szolgálatában. E testületek az államnak lennének alárendelve, amely nem csupán koordinációs és mediatori szerepet látna el, hanem átfogó iránymutatást biztosítana, és szükség esetén feloldaná az érdeellentéteket. A gazdaság működését így nem a spontán piaci erők szabályozatlan dinamikája határozná meg, hanem egy felelős adminisztratív vezetés, amely a társadalmi és nemzeti érdekeket tartja szem előtt. Spann elutasította a marxista és smith-i munkaérték-elméletet is, amely az értéket a befektetett munka mennyiségével arányosan határozza meg. Ezzel szemben univerzalista gazdaságfelfogása az egyes javak „organikus hasznosságát” vagy „társadalmi funkcióját” tekintette mérvadónak, vagyis azok értékét aszerint határozta meg, hogy mennyiben járulnak hozzá az állam és a társadalmi egész működéséhez és gyarapodásához. Az ipari társadalom individualista rendszereivel szemben Spann hangsúlyozta a gazdasági szektorok kölcsönös egymásrautaltságát, és ebből fakadóan az együttműködés szükségességét. Spann koncepciójában a gazdasági funkciók közösségi felelőségekké fonódnak össze, biztosítva, hogy egyetlen szektor se létezzen kizárólag önmagáért.

Spann rendkívül veszélyesnek tartotta azokat a törekvéseket, amelyek a korporációkra az államosítás vagy az államszocializmus valamiféle előjátékként tekintenek. Számára ugyanis a hivatásrendiség nem a központosítás eszköze, hanem épp ellenkezőleg, a társadalom decentralizált, organikus szerveződését segíti elő, ellenszerűl szolgálva mind a liberalizmussal, mind a marxizmussal szemben. A Spann által lefektetett alapelvek tehát egy olyan, az állam elsődleges spirituális valóságán nyugvó, ugyanakkor decentralizált korporatív struktúrát mutatnak be, amelyben a társadalmi konszenzuson alapuló harmónia és a kollektív jólét, nem pedig a szabadverseny, a kényszerítés vagy az erőszak irányítja a kormányzást és az erőforrások kezelését. Bár a korporációk hierarchikusan szerveződnek, Spann hangsúlyozza, hogy mindegyiknek meg kell őriznie saját „benső életét”, összhangban „testületi szellemével” és hagyományaival, amelyek az egyes elemek együttműködésének etikai alapját képezik.

Mivel Spann szerint a gazdaság és a politika elválaszthatatlan egymástól, az uralkodó gazdasági struktúra sem pusztán gazdasági mechanizmusok eredménye, hanem végső soron politikai akarattól fakad, a fennálló hatalmi rend működése által meghatározva. Ebből következően egyik legfontosabb felismerése, hogy a politikai hatalomgyakorlás és a gazdaság még azokban a rendszerekben is szerves egységet alkot, amelyek látszólag függetlenek a politikától – így például a liberális kapitalizmusban. Ennek gazdasági mechanizmusai ugyanis lényegében az oligarchikus hatalomgyakorlás eszközeként működnek, elősegítve a hatalom és a vagyon egy szűk pénzügyi elit kezében történő koncentrációját, amely saját érdekei érvényesítését helyezi előtérbe a közjó rovására. Arisztotelész a zsarnokság mellett ezt is az uralom elfajzott formái közé sorolta, mivel nem a társadalmi egész javát szolgálja, hanem egy kiváltságos csoport magánérdekeit, ami végső soron aláássa a közösségi kohéziót és a politikai stabilitást. Spann ebbéli oligarchiakritikája szorosan összefonódik a kizárólag többségi elven működő, szabályozatlan demokrácia kritikájával, rámutatva arra, hogy a modern demokráciák gyakran csupán az oligarchikus érdekeket kiszolgáló hatalmi mechanizmusokként funkcionálnak a szabadságjogokra és a népszuverenitásra való hivatkozás leple alatt, miközben a politikai és gazdasági hatalom egy szűk elit kezében koncentrálódik. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a többségi elven nyugvó demokratikus választás egy tisztán mechanikus folyamat, amelynek végeredménye könnyedén manipulálható egyes demagógok vagy pénzügyi érdekcsoportok által. Ezzel szemben Spann univerzalista szemléletében a vezető nem pusztán a politikai hatalomgyakorlás eszközeként jelenik meg, hanem spirituális értelemben formatív hatást gyakorol az egészre, megerősítve a közösség kohézióját és spirituális meggyőződését, előmozdítva ezáltal a harmonikus társadalmi rend kiteljesedését. A politikai manipuláción alapuló, önérdelkevezérelt hatalmi törekvések

**decentralizált
hivatásrendiség**

által irányított demokratikus rendszerek ugyanakkor a társadalmak fragmentációját és polarizációját mozdítják elő, így – miközben látszólag az egyéni szabadságot és a politikai sokszínűséget hivatottak biztosítani – valójában az oligarchikus érdekek érvényesítését szolgálják, akadályozva a társadalmi egységben rejlő kohéziós erő kibontakozását.

Spann élesen bírálta a világpiacok túlzott dominanciáját is, amely aláasta a nemzeti gazdaságok autonómiáját és a helyi közösségek kohézióját. A globalizáció korai formájaként ez a folyamat felborította a nemzeti közösségek és a világ gazdaság közötti egyensúlyt, a nagyhatalmak és a nemzetközi pénzülgarchia érdekeit érvényesítve a kisebb nemzetek gazdasági függetlenségének rovására. Ezzel szemben egy lokalizált, önfenntartásra törekvő nemzetgazdasági modellt szorgalmazott, amely minimalizálja a külső függőségeket, biztosítja a gazdasági fejlődés előnyeit a társadalom minden rétege számára, miközben elkerüli az erőforrásoknak egy szűk pénzügyi elit kezében történő koncentrációját. Fontosnak tartotta az autarkiót, vagyis azt, hogy a nemzetgazdaság a lehető legnagyobb önállóságra törekedjen, nem utasította el ugyanakkor a külkereskedelmet, azonban annak kölcsönösen előnyös és szabályozott formáit részesítette előnyben.

ÖSSZEGZÉS

Othmar Spann nem pusztán egy figyelemre méltó konzervatív gondolkodó a sok közül – az általa megalkotott eszmerendszer és kimagasló intellektuális öröksége jóval több ennél. Univerzalizmusa és az abból levezetett alapelvek nem pusztán elméleti konstrukcióknak tekinthetők, hanem egy olyan szellemiség megújításának, amely messze túlmutat a szűken vett akadémiai keretrendszeren, és egy átfogó világnézet alapját képezi. Spann legnagyobb érdeme abban rejlik ugyanis, hogy a romantikus iskola, az antik bölcsélet, valamint az univerzális-katolikus középkor szellemiségének szintézisét adva visszavezette az európai filozófiai gondolkodást annak felvilágosodás előtti történelmi gyökereihez, érvényes, újrafogalmazott és aktuális viszonyokra adaptált változatát adva egy olyan spirituálisan megalapozott univerzalista világképnek, amely évszázadokon, sőt évezredekken keresztül meghatározta az emberi közösségek alapvető szervezőelveit. Filozófiája radikálisan szembelyezkedett minden modern reduktív ideológiával, teljes egészében elutasítva a felvilágosodás szellemi örökségét.

A jelenkori viszonyok és az egyre hangsúlyosabbá váló fenntarthatósági paradigma fényében kiemelt aktualitással bírhatnak a Spann által lefektetett örök érvényű metafizikai princípiumokban gyökerező társadalom- és gazdaság-szervezési elvek. Aki szerint az államszervezési gyakorlat terén az ezekhez az elvekhez való visszatérés valami fajta történelmi anakronizmusban vagy

múltbeli nosztalgiában gyökerező visszalépés lenne, az figyelmen kívül hagyja, hogy itt lényegében olyan princípiumok levezetéséről és aktuális körülményekhez igazított konkrét alkalmazásáról van szó, amelyek az örökkévalóságban és az időfelettségben gyökereznek.

Ezáltal pedig egy olyan egyetemes lét- és világszemlélet

alapját képezik, amely történelmi koroktól – sőt földrajzi régióktól – függetlenül számos különböző individuumot inspirált, akik ezt a szellemiséget birtokolva és rendelkezve az ezen örök érvényű metafizikai princípiumok felismeréséhez és befogadásához szükséges kellő érzékenységgel, képesek voltak azt lefordítani és közvetíteni mások felé. Ennélfogva alkalmazásuk a jelenkorban sem lehet idejétmúlt. ■

átfogó világnézeti
szintézist teremtett